રાષ્ટ્રીય શાયર ઝવેરચંદ મેઘાણી

જન્મ : 28 ઑગસ્ટ 1896, ચોટીલા નિધન : 9 માર્ચ 1947, બોટાદ

જીવન-ઝાંખી

બહુમુખી વ્યક્તિત્વ

સાહિત્યકાર લોકસાહિત્યના સંશોધક પત્રકાર

વક્તા સ્વાતંત્ર્ય-સેનાની ગાયક

28 ઑગસ્ટ 1896 શ્રાવણ વદ પાંચમ (નાગ પંચમી)	જન્મ : ચોટીલા (જિલ્લો સુરેન્દ્રનગર) પિતા : કાળીદાસ દેવચંદ મેઘાણી; બ્રિટીશ કાઠિયાવાડ એજન્સી પોલીસમાં ફોજદાર માતા : ધોળીબાઈ
1901-1912	1901માં રાજકોટ ખાતે શાળા-શિક્ષણ શરૂ કર્યું. પિતાની બદલીઓ થયા કરે. તેમની સાથે દાઠા, પાળિયાદ, ઝીંઝુવાડા, વઠવાણ કેમ્પ, લાખાપાદર, બગસરા, વગેરે જુદા જુદા સ્થળોએ ફરતાં ફરતાં અભ્યાસ કરીને છેલ્લે 1912માં અમરેલીથી મૅટ્રિક થયા. સાહિત્ય તેમ જ સ્વદેશી ચળવળનાં બીજ આ અરસામાં રોપાયાં.
1913-1917	કૉલેજ-શિક્ષણ 1913માં આરંભી ભાવનગરની શામળદાસ કૉલેજમાંથી 1917માં અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત વિષયો સાથે B A થયા. વચ્ચે 1915માં એક સત્ર, ખાસ એમના પ્રિય વિષય સંસ્કૃતના અભ્યાસ અર્થે, જૂનાગઢની બહાઉદ્દીન કૉલેજમાં ગયા. `ધૂમકેતુ' ત્યાં એમના સહાધ્યાયી હતા. ભાવનગરમાં M Aનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. સાથોસાથ ત્યાંની સનાતન હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકેની કામગીરી સંભાળી.
1918-1921	કલકત્તા ખાતે સ્થાયી થયેલ મોટા ભાઈની બીમારીને કારણે ઓચિંતાનું કલકત્તા જવાનું થયું. જીવણલાલ એન્ડ કંપની નામના ઍલ્યુમિનિયમનાં વાસણો બનાવતા કારખાનામાં જોડાયા. ફરજ બજાવતાં બચે તે અંગત સમય દરમિયાન બંગાળી ભાષા-સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ સાથે પરિચય કેળવતાં જઈ તેનો આસ્વાદ માણવા માંડ્યો.

	1918માં પ્રથમ ગીત `દીવડો ઝાંખો બળે’ રચ્યું. 1919માં કંપનીના માલિક સાથે ઇંગ્લૅન્ડનો પ્રવાસ કર્યો.
1921	વતન છોડ્યું ત્યારથી જ સતત કાનમાં સંભળાતા રહેલા તેના ‘દુર્નિવાર સાદ’ની વાત મિત્રને આગવી શૈલીએ લખેલા પત્રમાં કરી. પત્રને અંતે સહી કરી તે પણ તેવી જ અસામાન્ય : `લિ. હું આવું છું’. અને, એ સંકલ્પ મુજબ, કાઠિયાવાડ પાછા ફર્યા.
1922	મૂળ મુંબઈનાં, પણ રજવાડાના સરકાર-નીમ્યા હાકેમ એવા પોતાના માસા શિવલાલ ગોસળિયા પાસે જેતપુર મુકામે રહેતાં, દમયંતીબેન સાથે લગ્ન. રાણપુરથી પ્રકાશિત અમૃતલાલ શેઠના નવા સપ્તાહિક `સૌરાષ્ટ્ર’ને `મોતીની ઢગલીઓ’ અને `ચોરાનો પોકાર’ લેખ મોકલાવ્યા. તરત તંત્રીમંડળમાં સ્થાન પામ્યા. અઠવાડિયાના સોમથી ગુરુના આરંભના ચાર દિવસ `સૌરાષ્ટ્ર’ના પ્રતિ શુક્રવારે પ્રસિધ્ધ થતા અંકના સંપાદન-કાર્યમાં વ્યસ્ત રહ્યા બાદ શુક્ર-શનિ-રવિના છેલ્લા ત્રણ દિવસો દરમિયાન લોકસાહિત્યના સંશોધન અર્થે પ્રવાસ ખેડવા નીકળી પડતા. લેખન-કાર્યનો આરંભ. એમની સહુપ્રથમ કૃતિ ‘કુરબાનીની કથાઓ’ પ્રકાશિત.
1923-27	દર વરસે એક-એક કરીને `સૌરાષ્ટ્રની રસધાર’ના પાંચ ભાગ આ અર્ધદાયકા દરમિયાન પ્રગટ થયા.
1929	લોકસાહિત્યના મૌલિક સંશોધન બદલ 1928નો પહેલવહેલો રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક અમદાવાદ ખાતે એનાયત થયો.
1930	સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામ નિમિત્તે રચાયેલાં દેશભક્તિનાં 15 શૌર્યગીતોનો સંગ્રહ `સિંધુડો’ પ્રકાશિત. બ્રિટીશ સલ્તનત સામે લડવા માટેનો જુસ્સો પ્રજામાં જાગૃત કરતી જાદુઈ તેની અસર જોઈ સરકારે ગભરાઈને તે જપ્ત કર્યો. તેની હસ્તલિખિત કાનૂનભંગ-આવૃત્તિની સેંકડો ‘સાઇક્લોસ્ટાઈલ્ડ’ નકલો જોતજોતામાં લોકોમાં ફરી વળી. રાજદ્રોહના આરોપસર પકડાયા. ધંધુકાની ભરી અદાલતમાં, મૅજિસ્ટ્રેટ ઇસાણીની અનુમતિ મેળવીને, `હજારો વર્ષની જૂની અમારી વેદનાઓ’ (`છેલ્લી પ્રાર્થના’) ગીત ધીરગંભીર અવાજે ગાયું ત્યારે ઉપસ્થિત મેદની તથા મૅજિસ્ટ્રેટ સમેત સહુની આંખો આંસુભીની થઈ. 2 વર્ષની સાદી કેદની સજા ફરમાવાઈ. સાબરમતી જેલમાં રખાયા. લોકપ્રિય ગીત `કોઈનો લાડકવાયો’ જેલમાં રચ્યું.
1931	ગોળમેજી પરિષદમાં ભાગ લેવા લંડન જઈ રહેલા મહાત્મા ગાંધીને સંબોધતું `છેલ્લો કટોરો’ કાવ્ય લખ્યું અને ઊપડતી સ્ટીમરે તે ગાંધીજીને પહોંચાડ્યું. વાંચીને મહાત્મા-મુખેથી ઉદગાર સરી પડ્યો : ‘મારી હાલની સ્થિતિનું આમાં સચોટ વર્ણન છે.’ ‘રાષ્ટ્રીય શાયર’નું બિરુદ ગાંધીજી પાસેથી પામ્યા.
1932	`સૌરાષ્ટ્ર’ બંધ પડ્યું. `ફૂલછાબ’ અઠવાડિક શરૂ થયું.

1933	પત્ની દમયંતીબેનનું બોટાદ ખાતે આકસ્મિક નિધન. મુંબઈ પ્રસ્થાન. મુંબઈમાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોર સાથે મેળાપ. લોકસાહિત્યની પ્રસાદી એમને કંઠેથી સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા કવિવરે શાંતિનિકેતન આવવા નિમંત્રણ આપ્યું.
1934	`જન્મભૂમિ' દૈનિક મુંબઈથી શરૂ થયું, તેના તંત્રીમંડળમાં જોડાયા. સામાન્ય જનોને પણ સાહિત્યના સાંપ્રત પ્રવાહોમાં રસ લેતાં કરવાના ઉદ્દેશથી `કલમ અને કિતાબ' નામની અઠવાડિક કટાર શરૂ કરી. નેપાળના રાજવૈદનાં મુંબઈ-સ્થિત પુત્રી ચિત્રાદેવી સાથે પુનર્લગ્ન.
1936	આંતરિક વિખવાદને કારણે 'ફૂલછાબ'નું પ્રકાશન બંધ કરવું પડે એવી સ્થિતિ સર્જાઈ. કર્મચારીઓની રોજીરોટી છીનવાઈ ન જાય તે ખાતર 'જન્મભૂમિ' છોડી, તાબડતોબ મુંબઈથી રાણપુર પહોંચી જઈને `ફૂલછાબ'નું તંત્રીપદ સંભાળી લીધું. જોતજોતામાં પત્રકારત્વ-ક્ષેત્રે નવી ભાત પાડી.
1938	રાજકોટ ખાતે યોજાયેલ પાંચમા અખિલ હિંદ ચારણ સંમેલનમાં હાજર રહી ચારણોને પણ મંત્રમુગ્ધ કરતું છટાદાર વક્તવ્ય આપ્યું.
1941	ટાગોરના નિમંત્રણથી શાંતિનિકેતન જઈને આપેલાં લોકસાહિત્ય વિષેનાં એમનાં વ્યાખ્યાનોએ ત્યાં ઉપસ્થિત દેશવિદેશના સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ-અધ્યાપકોને મુગ્ધ કર્યા. માનપત્ર અર્પણ થયું, તેનો નમ્રભાવે સ્વીકાર કરતી વેળાના 'આ તો પ્રેમપત્ર છે' એવા હૃદયસ્પર્શી, સ્વયંસ્ફૂર્ત ઉદગાર થકી શ્રોતાઓ સહુનાં દિલ જીતી લીધાં. `ફૂલછાબ'માં `મુખડા ક્યા દેખો દર્પન મેં' કાર્ટૂન છાપવા બદલ સરકારે ફોજદારી કેસ દાખલ કર્યો. આખરે તેમાંથી નિર્દોષ છૂટ્યા.
1943	લોકસાહિત્ય ઉપરનાં પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનો મુંબઈ યુનિવર્સિટીની ઠક્કર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળામાં રોજના એક લેખે પાંચ વ્યાખ્યાનો પાંચ દિવસ દરમિયાન આપ્યાં. એ સાંભળવા તેટલા જ મેઘાણીને પ્રત્યક્ષ જોવા ઉત્સુક લોકોનો અભૂતપૂર્વ ધસારો થતાં વ્યાખ્યાન-ખંડ નાનો પડ્યો. બારી-બારણાંના કાચ તૂટ્યા.
1945	ફૂલછાબ'ના તંત્રીપદેથી મુક્ત થઈ 23 વરસના સળંગ પત્રકાર-જીવનમાંથી અંતે નિવૃત્તિ લીધી
1946	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના રાજકોટ ખાતે મળેલ 16મા અધિવેશનના સાહિત્ય વિભાગના પ્રમુખ વરાયા. એ સ્થાનેથી મનનીય પ્રવચન આપ્યું. ગુજરાતના મૂક સેવક રવિશંકર મહારાજના જીવન અને કાર્યને આલેખતી કૃતિ `માણસાઈના દીવા'ને વરસના શ્રેષ્ઠ પુસ્તક લેખે મહિડા પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું.
9 માર્ચ 1947	બોટાદ ખાતે હૃદયરોગના હુમલાથી નિધન.

આલેખન **પિનાકી નાનકભાઈ મેઘાણી**